

В. В. Третяк,
д. е. н., заступник декана економічного факультету,
Східноукраїнський національний університет
ім. Даля, м. Луганськ
Т. М. Гордієнко,
к. е. н., доцент каф. економіки та управління трудовими
ресурсами, Луганський національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: СУТНІСТЬ ТА УМОВИ ФОРМУВАННЯ

У статті розглядаються проблеми економічної безпеки країни. Проаналізовані трактування поняття "економічна безпека" значною кількістю провідних вчених-економістів. Обґрунтовані визначення та значущість економічної безпеки на різних рівнях, розроблені основні напрями виходу з кризової ситуації в економіці.

The problems of economic safety of country are examined in the article. Analysed determination of concept "economic safety" by good few of conducting scientists-economists. Determinations and meaningfulness of economic safety are grounded at different levels, basis directions of exit are developed from a crisis situation in an economy.

Ключові слова: економіка, розвиток, економічна безпека, соціальний чинник, загрози.

Key words: economy, development, economic safety, social factor, threats.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Трансформація економіки України непомірно затягнена в часі, а в останні роки має місце економічна криза. В таких умовах загострюються протиріччя, які існують в економічних відносинах, та з'являються все нові загрози державній безпеці. Економічна безпека як фундамент національної безпеки набуває виключно актуальності.

Зневажання економічної безпекою може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей економіки, банкрутства підприємств та підризу системи життєзабезпечення нації з подальшою втратою суверенітету.

Зазначені проблеми виникли насамперед за рахунок невідповідності соціального, економічного розвитку країни та відсутності наукового обґрунтування реформ, що проводяться. Необхідне всебічне вивчення зазначених проблем, прорахування можливих результатів, формування мети реформ та оцінка соціально-економічних наслідків, що в свою чергу буде сприяти економічній безпеці.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемам економічної безпеки на державному рівні в своїх роботах багато уваги приділяли такі вчені-економісти, як А. Абалкін, І. Бінько, В. Богачов, І. Богданов, В. Богомолів, М. Ващекін, М. Єрмошенко, В. Кір'янов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мутріян,

Е. Олейніков, В. Паньков, Г. Пастернак-Таранущенко, В. Пономарьов, В. Рубанов, В. Савін, В. Тамбоцев, В. Ткаченко, В. Шлемко та інші.

Разом із тим, певні аспекти даної проблеми потребують додаткового вивчення та доопрацювання, зокрема щодо визначення сутності та критеріїв економічної безпеки в сучасних умовах.

Метою дослідження є розгляд сутності категорії "економічна безпека" та виявлення основних напрямів розвитку економіки країни.

ОСНОВНИЙ МАТЕРІАЛ ДОСЛІДЖЕННЯ

В економічній науці та практиці поки що не існує єдиної думки з приводу визначення категорії економічної безпеки.

Вперше термін "економічна безпека" був застосований Ф. Рузвельтом в програмах виходу з Великої депресії 1933—1937 рр. Але треба зазначити, що приблизно в той же період ця категорія була складовою програм соціально-економічних перетворень демократичної партії США [15].

Примітно, що саме в період економічного спаду актуалізувалося питання забезпечення економічної безпеки країни. Ф. Рузвельт розробив свою відому програму "Новий курс", яка поступово вдосконалювалась з року в рік [15, с. 37]. Економічна безпека розглядалась у контексті національної безпеки. Головними її характеристи-

ками виступали рівновага та стійкість економіки. Досягати цього стану економіки вдалося за допомогою адміністративних змін. Найголовнішим інструментом виступав план соціально-економічного розвитку. Найбільша увага приділялась проблемам укріплення економічної безпеки [15, с. 110—111].

Вже в 1944 р. Ф. Рузвельт розглядає економічну безпеку в контексті існування таких економічних прав, як гідне житло, добра освіта, соціальний захист, розумний дохід в обмін на продукцію та достатній рівень зайнятості населення [15, с. 375]. Вже в 1947 р. в США був прийнятий закон "Про національну безпеку", де багато уваги приділялось економічній безпеці [4, с. 7].

Офіційно термін "економічна безпека" був визнаний у 1985 р., коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція про міжнародну економічну безпеку. В ній було визначено, що світовій спільноті необхідно сприяти забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку та прогресу кожної країни. На 42-й сесії Генасамблеї ООН прийнята Концепція міжнародної економічної безпеки [18, с. 9].

У 1993 р. була прийнята концепція економічної безпеки РФ. Таким чином, Росія очолила рух на пострадянському просторі з вирішення проблем забезпечення національної економічної безпеки.

На початку 90-х років В. Рубанов визначає економічну безпеку як здатність національної економіки забезпечити добробут нації та стабільність внутрішнього ринку незалежно від дії зовнішніх чинників [14, с. 31—41].

В. Паньков зазначає, що економічна безпека — це такий стан національної економіки, який характеризується її стійкістю, "імунітетом" до впливу внутрішніх та зовнішніх чинників [12, с. 5—18].

Пізніше академік А. Абалкін визначає економічну безпеку як стан економічної системи, який дозволяє їй розвиватися динамічно, ефективно, вирішувати соціальні задачі і коли держава має можливість розробляти та впроваджувати в життя незалежну економічну політику [2, с. 3]. Забезпечення економічної безпеки — це гарантія незалежності країни, умова стабільності та ефективності життєдіяльності суспільства, досягнення успіху [1, с. 4].

На думку В. Тамбовцева, під економічною безпекою тієї чи іншої системи треба розуміти сукупність властивостей стану її виробничої підсистеми, яка забезпечує можливість досягнення цілей всієї системи [17, с. 3].

На думку В. Савіна, економічна безпека являє собою систему захисту життєвих інтересів країни. В якості об'єктів захисту можуть виступати: народне господарство країни в цілому, окремі регіони країни, окремі сфери та галузі господарства, юридичні та фізичні особи як суб'єкти господарської діяльності [16, с. 14].

В Україні поняття економічної безпеки офіційно визначене у Декларації

про державний суверенітет України. В 1990 р. створено управління економічної безпеки. У 1998 р. була розроблена Національна програма забезпечення економічної безпеки України до 2005 р., а у 1999 р. прийнята Концепція економічної безпеки України.

У науковому просторі продовжувалися дослідження даної категорії.

М. Ващекин [6, с. 31—41] вважає, що економічна безпека — це стан, в якому народ може суверенно визначати шляхи та форми свого економічного розвитку.

На думку І. Богданова [3, с. 21], економічна безпека повинна відповідати двом умовам:

— збереженню економічної самостійності країни, її здатності у власних інтересах приймати рішення, які стосуються розвитку господарства;

— можливості збереження вже досягнутого рівня життя населення та здатності його подальшого підвищення.

За твердженням професора Є. Олейнікова, [4, с. 18] національна економічна безпека — це стан економіки та інститутів влади, коли забезпечується гарантований захист національних інтересів, гармонійний, соціально направлений розвиток країни в цілому, достатній економічний та оборонний потенціал, навіть за найбільш несприятливих варіантів розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів.

В. Кір'янов [8] впевнений, що поняття "економічна безпека" — широке, багатогранне, характеризує стан захищеності економічних інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз, який заснований на незалежності, ефективності та конкурентоспроможності країни. Отже, економічна безпека — поняття широке, яке включає множинну напрямів діяльності із забезпечення економічної безпеки.

В. Шлемко та І. Бінько [5, с. 3—8] під економічною безпекою розуміють такий стан національної економіки, який дозволяє зберегти стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особистості, родини, держави.

В. Мутріян говорить, що економічна безпека — це загальнонаціональний комплекс заходів, який направлений на постійний та стабільний розвиток економіки держави та включає механізм протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам [10].

На думку Г. Пастернак-Таранущенко, економічна безпека — це стан держави, у відповідності з яким забезпечена можливість створення, розвитку умов для плідного життя та зростання статку його населення, перспективного розвитку в майбутньому [13, с. 51—57].

М. Єрмошенко розглядає економічну безпеку як базову відносно поняття "фінансова безпека", визначає її як такий стан економічного механізму країни, який характеризується збалансованістю та стійкістю до негативного впливу внутрішніх та зовнішніх загроз, його здатності забезпечувати на основі реалізації національних інтересів стабільний та ефективний розвиток вітчизняної економіки та соціальної сфери. На його думку, економічна безпека базується на економічній незалежності, стабільності національної

Рис. 1. Основні визначення категорії "економічна безпека"

економіки, здатності до економічного саморозвитку, високому рівні самодостатності економіки [7, с. 4—12].

В. Богомолів вважає, що ядром антикризової економічної політики може бути розробка точних індикаторів економічної безпеки, а в широкому розумінні економічна безпека має дві складові:

— інтереси та цілі в рамках кордонів країни, тобто підтримка державного суверенітету;

— місце країни в світовому розподілі праці, світовій торгівлі, міжнародних фінансових та банківських сегментів [4, с. 5—8].

Г. Козаченко та ін. в загальному уявленні економічну безпеку розуміють як стан країни, в якому народ (через систему державного управління) може суверенно, без втручання та тиску ззовні, визначати шляхи та форми свого економічного розвитку [9, с. 9].

Узагальнюючи всі наведені трактування можна відзначити різноманітність визначень категорії "економічна безпека", що свідчить про її складність, багатогранність та різноплановість (рис. 1).

Найбільше вчених [15; 14; 12; 4; 5; 7] схиляються до думки, що економічна безпека являє собою стан економіки держави. Ефективність економіки розглядається діалектично: вона водночас виступає результатом і інструментом досягнення соціальних цілей та загальної рівноваги.

Значна частина вчених [15; 14; 2; 3] головним виділяє соціальний чинник (життєдіяльність населення, добробут). Досягнення бажаного стану теж буде можливим, насамперед, за рахунок економічних та адміністративних інструментів.

Багато фахівців [2; 6; 3; 4; 9] інтерпретують економічну безпеку як фактор незалежності та самостійності країни.

Деякі вчені [16; 8] акцентують увагу на складовій поняття "безпека" і розкривають її як захищеність життєвих та економічних інтересів держави від впливу зовнішніх чинників.

Інші [4; 13; 9] висувають на перший план ефективність державної влади, виробничої підсистеми [17]. Економічну безпеку розглядають також як складову національної безпеки [15], комплекс заходів із забезпечення розвитку економіки [10] та місця країни в світовому господарстві [4], механізм протидії зовнішнім загрозам [10] та "імунітет" до впливу зовнішніх чинників [12].

Ми вважаємо, що економічну безпеку можна представити як стан економіки, який за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів забезпечує незалежність, стабільність та розвиток країни.

В економічній літературі розрізняють мега-, макро-, мезо- та мікрорівні економічної безпеки, ієрархія яких представлена на рис. 2 [18]. До мегарівня відносять міжнародну економіку, а також в комплексному її уявленні глобальну або світову, особливостями цього рівня є градація країн за ступенем економічного розвитку. Україна, на жаль, ще знаходиться далеко не на перших позиціях; це в свою чергу визначає умови функціонування національної економіки.

До макорівня відносять національну економіку, економічну безпеку якої забезпечує стале зростання всіх макроекономічних показників. В українській економіці в теперішній час продовжується зниження за всіма основними економічними показниками.

До мезорівня відносять економіку регіонів. Цей рівень, на наш погляд, є найбільш перспективним для економічних перетворень. Особливістю економіки цього рівня є максимальна наближеність ресурсів і результатів до населення. Вдалі економічні перетворення у кожному регіоні сприятимуть зростанню економіки країни у цілому. Вважаємо такий вплив більш ефективним і оперативним за дію комплексних загальнодержавних заходів.

До мікрорівня класично відносять економіку підприємства. Це базовий рівень економіки регіону та країни, де майже всі економічні перетворення, по суті, направлені на поліпшення функціонування окремого підприємства, їхніх об'єднань та підприємств.

Сутність економічної безпеки розкривається в системі критеріїв, показників та порогових значень. При цьому, перш за все, необхідно класифікувати загрози. Під загрозами економічної безпеки розуміють чинники, які роблять неможливими чи значною мірою ускладнюють процес реалізації національних інтересів, чим створюють загрозу для життєзабезпечення нації, її соціально-економічної та політичної системам. Виявлення загроз та їх усунення повинно бути пріоритетними елементами економічної політики держави.

Оцінити економічну безпеку можна об'єктивною системою параметрів, критеріїв та індикаторів, які визнача-

Рис. 2. Ієрархія рівнів економічної безпеки

ють критичні значення функціонування економічної системи. Головними з них є: рівень та якість життя населення, темп інфляції, рівень безробіття, макроекономічні показники, дефіцит бюджету та стан екології. Ситуацію економічної безпеки можна характеризувати як ідеал, до якого треба наближатися.

Основним критерієм економічної безпеки держави є здатність її національної економіки зберігати чи швидко відновлювати критичний рівень суспільного відтворення в умовах припинення зовнішніх поставок чи кризових ситуацій внутрішнього характеру [9, с. 15].

У 1999 р. спеціалістами провідних американських та канадських інститутів було визначено, що економічна безпека — фундаментальна основа економічно ефективної держави в цілому. В свою чергу, економічно ефективна держава — це держава, яка відстоює свої національні інтереси та забезпечує свою національну економічну безпеку в визначений час та за даних обставин в умовах необмеженої міжнародної конкуренції.

Отже, роблячи підсумок, можна сказати, що концепція економічної безпеки повинна формуватися з урахуванням всього різноманіття чинників та представляти сукупність внутрішніх та зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави та індивіда, забезпечувати конкурентоспроможність держави на зовнішніх ринках. Економічна безпека забезпечується, перш за все, ефективністю самої економіки, тобто економіка повинна захищати сама себе на основі високої продуктивності праці, якості продукції, конкурентоспроможності та ін. Вона повинна забезпечуватися усією системою державних органів, усіма ланками та структурами економіки [9, с. 18].

Слід зазначити, що з часом сутність категорії "економічна безпека" поглиблюється та ускладнюється. Більшість авторів економічну безпеку характеризують як стійку економічну систему до впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

У питанні складових елементів категорії економічної безпеки теж багато різних напрямів.

Так, Г. Пастернак-Таранущенко [13, с. 51—57] до числа таких елементів відносить демографічну, екологічну, харчову, ресурсну, прісноводну, енергетичну, цінову, фінансово-грошову,

політичну, соціальну, кримінальну та медичну складові.

В. Мутріян [10] наводить такі елементи економічної безпеки: ресурсно-сировинний, енергетичний, фінансовий, військово-економічний, інформаційний, продовольчий, соціальний, демографічний, екологічний елементи та тіньова економіка.

Н. Єрмошенко [7, с. 4—12] до елементів економічної безпеки відносить: фінансовий, внутрішньоекономічний та зовнішньоекономічний.

Інші автори [9, с.20] вважають найбільш важливими елементами економічної безпеки такі: мобілізаційна підготовка економіки держави, її території та комунікацій; наявність державних резервів та стратегічних ресурсів; наявність чіткої системи стандартизації; наявність твердої національної валюти; імпортна незалежність; бюджетна безпека та наявність висококваліфікованих управлінських кадрів на державному рівні.

На наш погляд, до основних елементів економічної безпеки слід віднести: економічний, політичний, соціальний, екологічний, ресурсно-сировинний та фінансовий.

ВИСНОВКИ

Економічна безпека є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її військово-економічним потенціалом та національною безпекою. Цей зв'язок передбачає свідому підтримку в державі визначених пропорцій між накопиченням валового внутрішнього продукту та військовим будівництвом. Тобто економічна безпека є засобом захисту національних інтересів держави.

Україна поряд із здійсненням політики виходу з гострої економічної кризи має визначити нову, науково обгрунтовану стратегію економічної безпеки. Йдеться про активізацію державного сприяння економічному динамічному розвитку всіх господарчих суб'єктів, забезпечення гарантованого захисту національних інтересів, впровадження соціально направленої політики.

Практичне значення наукових результатів дослідження полягає в уточненні поняття "економічна безпека", що необхідно для успішного соціально-економічного розвитку держави та дозволяє виявити чинники стримання розвитку економіки, розробити у подальшому ефективну стратегію виходу з економічної кризи.

Література:

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 4—13.
2. Абалкин Л.И. Выступление на круглом столе Совета Федерации // Приоритеты и механизмы экономической политики России в кризисный период. — Москва, 1999. — Вып.8. — С. 32.
3. Богданов И.Я. Экономическая безопасность России. Теория и практика. — М.: ТЕИС, 2001. — С. 21.
4. Богомолов В.А. Экономическая безопасность: Учебн.пособ./ В.А. Богомолов. — М.: ЮНИТИ, 2006. — 303 с.
5. Бинько И.Ф., Шлемко В.Т. Как обеспечить экономическую безопасность Украины? // Всеукраинские ведомости. — 1997. — № 138 (810). — С. 3—8.
6. Ващекин Н.П. Безопасность предпринимательской деятельности: учебн. пособ. / Н.П. Ващекин, М.И. Дзалиев, А.Д. Урсул / Москов. гос. институт коммерции НИИ устойчивого развития и безопасности. — 2-е изд. дополн. и переработ. — М.: ЗАО Изд-во "Экономика", 2002. — 334 с.
7. Ермошенко Н.Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кредитной сфере // Экономика Украины. — 1999. — № 1. — С. 4—12.
8. Кирьянов В. Ничто не действует так эффективно, как наказание рублем // Газета "Сегодня". — 2005. — 26 января.
9. Козаченко А. В., Пономарев В.П., Ляшенко А.Н. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизмы обеспечения: монография. — К.: Либра, 2003. — 280 с.
10. Муртіян В.І. Економічна безпека України. — К.: Либра, 1999. — 462 с.
11. Олейников Е.А. Экономическая и национальная безопасность: учебник для вузов. — Москва: Экзамен, 2004. — 768 с.
12. Паньков В. Экономическая безопасность: мирохозяйственный и внутренний аспект // Внешнеэкономические связи. — 1992. — Вып. 8. — С. 5—18.
13. Пастернак-Таранущенко Г.А. Экономическая и национальная безопасность Украины // Экономика Украины. — 1994. — № 2. — С. 51—57.
14. Рубанов В. В. Безопасность — лозунги, теория и политическая практика // РЭЖ. — 1991. — № 17. — С. 31—41.
15. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. — М.: ИТРК, 2003. — 408 с.
16. Савин В.А. Некоторые аспекты экономической безопасности России // Международный бизнес России. — 1995. — № 9. — С. 14.
17. Тамбовцев В.А. Экономическая безопасность хозяйственных систем: структура, проблемы // Весник МГУ. Сер.6. Экономика. — 1995. № 3. — С. 3.
18. Ткаченко В.Г. Некоторые положения сущности и содержания экономической безопасности государства. — Экономист. — № 9. — 2008. — С. 9—11.
19. Экономическая безопасность Украины в условиях рыночных трансформационных процессов: монография / Под общей редакцией проф. В.Г. Ткаченко и проф. В.И. Богачева. — Ровеньки, 2007. — 330 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2009 р.